

Pillanatképek a közép- és a felsőfokú budai tanítóképző életéből

Rezümé. A tanulmány segítségével bemutatjuk a budai tanítóképző fejlődését a közép- és a felsőfokú időszakban. Áttekintjük az 1920-as, 1930-as évek közép- és felsőfokú tanítóképzésének helyzetét a budai képzőben folyó gyakorlati munka elemzésén keresztül. Bemutatjuk a felsőfokú Budapesti Tanítóképző Intézet (majd: Főiskola) helyzetét az 1960-as, 1970-es években, elsősorban a hallgatói létszám változásának tükrében.
Kulcsszavak: tanítóképzés, budai képző, képesítővizsga, hallgatói létszám.

Резюме. У публікації представлено розвиток Будайського педагогічного інституту (в першій половині ХХ ст. – педучилищі) в 1920-1930-х роках через аналіз практичної роботи, що там виконувалася. Також описано діяльність закладу в 1960-1970-х роках, зокрема простежено зміни чисельності студентів інституту.
Ключові слова: педагогічна підготовка, Будайський інститут, кваліфікаційний іспит, кількість студентів.

Abstract. We present (with the help of study) the development of the primary school teacher training institut of Buda in the middle and in the higher period. We review the situation of primary school teacher training in the 1920 and 1930 years, through the analysis of practical work proceeding of primary school teacher training institut of Buda. We present the situation of primary school teacher training institut (then: College) of Budapest in the 1960, 1970 years, primarily in the mirror of the change of the staff number of students.
Keywords: primary school teacher training, primary school teacher training institut of Buda, qualifying examination, staff number of students.

1. A közép- és felsőfokú tanítóképző

1.1. A budai tanítóképző története az intézmény felsőfokúvá válásáig

A budai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet – a hosszú ideig egyszerűen „budai képezde” névvel illetett intézmény – 1869 őszén nyitotta meg kapuit, elsőként az állami tanítóképzők közül (Szakál 1934), ami arra predesztinálta – természetesen centrális fekvése mellett –, hogy az egyébként is „zászlóshajónak” tekintett állami intézetek között egyfajta kitüntetett rangot, a „központi mintaképezde” egyedülálló szerepét nyerje el (Szakál 1934). Az intéz-

* PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Pedagógia és Pályatervezés Tanszék, egyetemi docens. Szent István University, Faculty of Economy and Social science, Institut of Social Science and Teacher training, Department of Pedagogy and Career plan, assistant professor. Gombos.Norbert@gtk.szie.hu

** PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Vezetéstudományi Tanszék, egyetemi adjunktus. Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science. Kollar.Csaba@gtk.szie.hu

*** Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Kommunikációtudomány Tanszék, egyetemi adjunktus. Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science. Bellasz.Zsuzsa@gtk.szie.hu.

mény – első három évében – a Krisztinavárosban lévő Attila utca 97–99. szám alatti – a Vérmező mellett fekvő – épületben kapott elhelyezést. Az első évek helyzetét jellemzik az alábbi sorok:

„Összesen tíz olyan tanulóval indult a képzés, akiket előbb a törvény által előírt „fölvételi vizsgálatnak” vetettek alá. Az első megbízott igazgató Schwicker János volt, rajta kívül öt tanár látta el az oktatást. Egy tanuló az év közben kimaradt, így kilencen tettek sikeres osztályvizsgát.” (Panyik 1991: 10–11)

Az első vezetéváltás igen hamar – már az alapítást követő évben – bekövetkezett, amikor Kozma József került az igazgatói székbe. A gyors változás okait kutatva Panyik Ilona – az intézet történetének kutatója, Peregriny Elekre, az iskola értesítőinek írójára hivatkozva – a tantestületben – főképpen az órák elosztása miatt – kialakult ellentétekre, illetve a testület és az igazgatótanács közötti nézeteltérésekre világított rá (Panyik 1991). A vezetői váltást hamarosan költözés is követte, hiszen 1871-től a várbéli Országház utca 14. szám alatt lévő épületben nyert elhelyezést az intézmény, ahonnan 1874-ben az Országház utca északi sarkán lévő – korábban a Politechnikum tulajdonát képező (Magyarfalvi 1968) – épületbe „vándoroltak” tovább. A második költözködés éve azonban már a vezetési stabilitás jegyében telt, hiszen 1873-ban egy olyan személyiség került a képezde élére, aki negyedszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott annak irányításában és fejlesztésében. Gyertyánffy István – akinek tevékenységéről a kísérleti négy évfolyamos tanterv kidolgozása kapcsán már esett szó – egyik nagy érdeme, hogy a budai képzőből létrehozta a Pedagógiumot, amely – a tanítóképzésen túl – magában foglalta a polgári iskolát, a polgári iskolai tanítóképzést, a tanítóképző intézeti tanárképzést, valamint a gyakorlóiskolát is (Magyarfalvi 1968), kísérletet téve – ilyen értelemben – a pedagógusképzés egyfajta korai integrációjára. Gyertyánffy István igazgatása alatt élte első igazi virágkorát a „budai tanítóképző”, ekkor alapozódott meg valójában a – már említett – „központi mintaképezde” szerepe.

Gyertyánffy István 1898-ban bekövetkezett „váratlan nyugdíjazását” (Magyarfalvi 1968: 121) követően azonban az intézmény élete alapvetően megváltozott. Az 1883 óta új helyen – a Győri út 13–15. szám alatt – működő Pedagógium fokozatosan felbomlott (az okokról l. Magyarfalvi 1968), az elemi iskolai tanítóképzés levált a polgári iskolairól – ez utóbbi alkotta innentől fogva a „Pedagógium törzsét” (Magyarfalvi 1968: 121) –, míg a századforduló időszakában – Gyertyánffy közeli munkatársa – Kiss Áron által irányított „budai képezde” munkája újra a népiskolai tanítóképzésnek rendelődött alá. Az intézmény 1911-ben költözött a Fery Oszkár – a mai XII. kerületi Kiss János altábornagy – utcába, ahol a „budai képző” – és jogutódjai – végleges elhelyezésüket is elnyerték

(Magyarfalvi 1968). Ebben az időszakban már dr. Baló József irányította az intézményt, aki 1904 és 1916 között töltötte be az igazgatói posztot (Szakál 1934).

Az első világháború, illetve az azt követő időszak erőteljesen meghatározta a képzőintézet életét. A Tanácsköztársaság idején például – élelmezési gondok miatt – szünetelt a képzés, majd az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése után a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felülvizsgáltatta a tanácskormány idején kiadott okleveleket (Panyik 1991).

Az 1920-as években Quint József irányította az intézményt – aki 1916 óta állt a „budai képző” élén – tőle 1929-ben – mint igazgatóhelyettes, megbízottként – dr. Padányi-Frank Antal vette át a képző vezetését, akinek végleges igazgatói kinevezésére 1932-ben került sor (A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői 1918/26 – 1935/36). Az ő vezetésük alatt érte el igazi szakmai sikereit – Gyertyánffy utáni „második virágkorát” – az intézmény. A szak-, illetve a gyakorlati képzés rendszere jelentős mértékben átalakult, illetve módosult a képesítővizsgák tartalma is. Ekkoriban születtek meg az ún. „vezérkönyvek”, melyek az egyes népiskolai tantárgyak tanításának fejlesztését célzó valódi módszertani gyűjtemények voltak. Az elemi népiskolai tanítói munkára történő gyakorlati felkészítés tehát ebben az időszakban igen magas színvonalat ért el a képzőben, amit jól jellemeznek – a fentiekén túl – az alábbi sorok is:

„Az intézet oktató-nevelő munkájának magvát ebben az időszakban is a növendékek hatékony gyakorlati kiképzése alkotja. A IV. évesek 24 mintatanítást szemléltet meg és 56 alkalommal tanítottak évente. Az V. évesek 24 mintatanítást néztek meg és 142 alkalommal tanítottak. Ez a szám az 1929/30-as tanévben már 216-ra emelkedett, amelyből egy növendékre 6-7 tanítás jutott. A tanítási tételleket úgy válogatták meg, hogy a növendékek az összes osztályok minden tantárgyából lássanak mintatanításokat, és kapjanak gyakorlásra tanítási tételleket.” (Magyarfalvi–Farkas–O. Nagy 1981: 62)

A harmincas évek végétől azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Részint a Hóman Bálint kultuszminiszter nevéhez fűződő „akadémiai reform” – és annak következményei, részint a II. világháború történései jelentős mértékben meghatározták az intézmény életét. 1944 májusától az intézet épülete katonakórházként funkcionált – ami azt is jelentette, hogy az iskola permanens költözések elé nézett –, majd ugyanezen év októberétől az oktatás is szünetelt. Az intézményi infrastruktúrában okozott háborús károkról mindennél többet elárulnak az alábbi sorok:

„Az 1944/45-ös tanév az intézet történetében a legsúlyosabb megpróbáltatások időszaka volt. A főváros, illetve Buda ostromakor a képzőben harcok dültek, az épület több mint száz belövést kapott. A 98 helyiségből egy sem maradt

épen. Tönkrement a tetőzet, használhatatlanná vált a víz-, gáz- és villanyvezetékek, a fűtőszerkezet. Az épület 409 ablakából csupán 15 maradt sértetlen, a tantermekben nem volt ajtó, a tornaterem padlózata elrohadt. [...] A nagy gonddal kiépített szertári állomány 70%-a, a könyvtár anyagának 60%-a pusztult el.” (Panyik 1991: 78)

A világháborút követően óriási erőfeszítések történtek a képző épületének helyreállítására, az oktatás tárgyi feltételeinek újbóli kialakítására, valamint a tanulók megfelelő elszállásolására (Panyik 1991). Az alapfokú oktatás új intézménytípusa – az általános iskola – létrejötté következtében a pedagógusképzés rendszerének átalakítása körül kialakult viták, majd a pedagógiai főiskolák megszületése, illetve az azt követő – átszervezésekkel teli – időszak nem hagyta érintetlenül a budai tanítóképzőt sem. Az intézmény az 1948/49-es tanévtől – Körösi Csoma Sándor nevét felvéve – állami pedagógiai gimnáziumként működött (Panyik 1991), majd 1950-től ismét a „tanítóképző” nevet viselte, megfelelően az újabb átalakítás támasztotta követelményeket. Az intézet 1954-ben – akkoriban „*az ország egyetlen gyakorló tanítóképzőjeként*” (Donáth 2004: 126.) működött – felvette Tánicsics Mihály nevét (Donáth 2004).

Az 1950-es évek elején több vezetőváltás is történt az intézmény élén, míg 1952-ben igazgatói megbízatást kapott Árpássy Gyula, aki egészen 1958. augusztus elsejéig viselte e tisztséget (Panyik 1991). Árpássy Gyula „*életútja, korábbi tevékenysége alapján alkalmas volt arra, hogy az ötvenes években – a tanítóképzés szakmai értékeinek ismeretében – megfontoltan vezesse az iskolát*” (Panyik 1991: 85), vagyis az ő személyisége – elsősorban tanítóképző intézeti tanári és igazgatói múltja (Donáth 2004) – volt a biztosíték ebben a nehéz időszakban is arra, hogy a budai tanítóképzőben valódi szakmai munka folyjék (Árpássy Gyula budai képzőbeli szerepéről, illetve igazgatói tevékenységéről l. Donáth 2004).

Az 1956 decemberében az oktatásügyi tárcánál összeült – a felsőfokú tanítóképzés megteremtését előkészítő – munkabizottság tevékenységében a budai képzőt Árpássy Gyula igazgató képviselte, de több tanár is részt vett a reform megvalósítását célul kitűző különféle grémiumokban (Panyik 1991). Az intézmény tehát – amiképpen a tanítóképzés egésze is – létezése egyik legnagyobb változása előtt állt.

1.2. A középfokú budai tanítóképző élete az 1920-as, 1930-as években

A budai tanítóképezde legnagyobb szakmai sikereit, eredményeit – a Gyertyánffy István nevéhez fűződő korszak után – az 1920-, illetve az 1930-as években érte el. Érdemes tehát áttekinteni az intézmény életét, működését ebben az időszakban, rávilágítva a szervezeti struktúra mögött megbúvó pedagógiai valóságra is.

Az intézményi értesítők évről évre beszámoltak a képezdei lét szinte valamennyi fontos eseményéről, gondjáról, problémájáról. Emlékezések jelentek meg

– többek között – valamilyen aktuális évforduló vagy jeles személyiség halála kapcsán, bemutatták az aktuális tanulmányi év történéseit, részletes kimutatásokkal szolgáltak az iskola épületéről, udvaráról, az intézmény anyagi helyzetéről, foglalkoztak az adott tanév nevelési kérdéseivel, az ifjúsági egyesületekkel, az oktatás helyzetével, a gyakorlati képzéssel, és bemutatták az iskolakönyvek jegyzékét is.

Az intézet tanulóinak száma 1920 és 1936 között egyenletesnek mondható: évente 150 és 200 között volt általában, ennél nagyobb eltérések nem tapasztalhatóak. A diákok döntő többsége nyilvános tanuló volt, a magántanulók száma – az adott időszakban – fokozatosan csökkent.

Az 1932/33-as tanévből ismert a diákok részletes statisztikája. Az első évfolyamra felvettek életkora 15 év 19 év között mozgott, amely intervallum – nagyjából és egészében – a felsőbb osztályokra is jellemző volt. Születési helyük szerint a legkülönbélebb településekről származtak, a legtöbben természetesen Budapestről és a főváros környékéről. A szülők foglalkozása tekintetében igen „változatos kép” tárul elénk. A legtöbben ipari alkalmazott, önálló kisiparos, nyugdíjas, altiszt, önálló gazda, tisztviselő, vasutas, illetve ún. „egyéb” családból származtak, ami arra utal, hogy nem a társadalom legfelsőbb rétegeinek gyermekei jártak tanítóképzőbe. Igen kevés értelmiségi családból jött diák található itt, és mindösszesen 9 olyan, akinek szülei is pedagógusok voltak. Iskolai végzettségük alapján szinte valamennyi elsőéves diák (37-ből 34 fő, vagyis 92 százalék) polgári iskolát végzett, és mindössze két érettségizett akadt köztük. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a tendencia a felsőbb évfolyamokat is jellemezte, így elmondható, hogy a tanítóképző középfokú oktatási intézmény volt. A tanulók mindegyike magyar anyanyelvű volt az adott tanévben, a vallásuk megoszlását az 1. táblázat összesíti.

1. táblázat. A tanulók vallás szerinti megoszlása (1932/33.)

vallás	arány
római katolikus	71%
református	16%
más vallású	13%

(Ez a megoszlás a magántanulók esetében is hasonló.)
(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője – 1932/33.)

Ugyancsak az 1932/33-as tanévből való a tanulók előmenetelét mutató adatsor. Meglepő, hogy a 190 nyilvános tanuló közül 104 – vagyis közel 55 százalékuk – tanulmányi eredménye elégséges volt, és ehhez még hozzászámolható azon diákok csoportja (21 fő, vagyis 11 százalék), akiknek legalább egy elégtelen osztályzatuk volt. Ez utóbbi csoportból 19-en tehettek javítóvizsgát, azonban

két tanuló az osztályt sem ismételhette meg. Mindez azt jelenti, hogy a nappali tanulók 66 százalékának tanulmányi átlaga elégséges vagy annál rosszabb rendű volt. A minősítési feltételek ugyan igen szigorúnak mondhatók, mégis úgy tűnik, hogy a képzés – ilyen eredmények láttán – nem igazán nevezhető sikeresnek, illetve – éppen ellenkezőleg – „túl keménynek” értékelhető. Mindez pedig némileg ellentmond annak a képnek, ami az 1925. évi tanterv és utasítás, valamint képesítő-vizsgálati szabályzat elemzése kapcsán kialakult bennünk.

Figyelemreméltó a tantárgyak szerinti tanulmányi eredmények áttekintése is. A diákok magaviseletből, illetve hit- és erkölcsstanból egészen jó eredményeket értek el: döntő többségük jeles rendű volt (ami – mindenekelőtt – a korra jellemző szigorú fegyelemnek tudható be). A szorgalom minősítései azonban már rendre elmaradtak ezektől az eredményektől. A neveléstudomány, a magyar nyelv és irodalom, valamint a gyakorlati képzés esetében sem beszélhetünk „kiemelkedő” minősítésekről, sőt a számokból inkább a közepes felé hajló eredmények tükröződnek. Nyilván ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az intézet oktatói – hangsúlyosan – a fenti elméleti, illetve gyakorlati ismereteket kérték számon tanulóiktól. A mennyiségtan – annak ellenére, hogy az egyik legfontosabb ismeretkörként szerepelt a korszak tantervében – még az előzőeknél is gyengébb eredményeket mutatott. Jobb minősítések születtek énekből (a zenéről ugyanez már nem mondható el), kézimunkából, valamint testgyakorlásból is (e két utóbbi készségtárgy volt, melyek – amint láttuk – igen fontos szerepet játszottak a korabeli tanítóképzésben).

A hit- és erkölcsstan kivételével tehát a képesítővizsga alaptárgyai nem mutattak a többinél kimagaslóbb tanulmányi eredményeket. Mindezek ellenére az 1932/33-as tanévben minden végzős eljutott a képesítővizsgáig, hiszen az utolsó évfolyamon egyetlen elégtelen osztályzat sem akadt a tanév végére (ami az eredmények jelentékeny mértékű javulására utal).

Az 1934/35-ös tanév értesítőjéből való a tanári testület összetételét mutató jelentés. A 29 fős pedagógusgárda és a 4 leventeoktató igen széles körű tudásanyaggal rendelkezett. Fontosnak mondható kiemelni, hogy a diákok – tanulmányaik során – több tanítói végzettséggel rendelkező pedagógussal is kapcsolatba kerültek, ami a pálya megismerése, illetve a hivatással kapcsolatos pozitív viszonyulások kialakítása szempontjából nem elhanyagolható tényező. Biztosítani tudták továbbá a felekezetek szerinti hitoktatást, sőt a kisebbségi tót nyelv oktatását is.

Pedagógia szakos végzettséggel három nevelő rendelkezett: dr. Padányi-Frank Antal igazgató, aki a neveléstant tanította, Szalatsy Richárd, aki – Ferenczi Istvánnal közösen – a gyakorlóiskolai képzésért volt felelős, valamint Váradi József, aki a lélektant és logikát, a neveléstörténetet, valamint az iskolaszervezettant oktatta, illetőleg a tanítási gyakorlatot vezette.

Az értesítők rendszeresen tartalmazták a gyakorlóiskola életéről szóló jelentést, illetve egy kisebb kimutatást az intézmény tanulóiról. E fejezetben rendszeresen ismertették:

- a tanulók neveit és az általuk elért tanulmányi eredményeket (osztályonként),
- az iskolaév kezdését és zárását,
- az év közben történeteket (megemlékezés a jeles alkalmakról, a gyakorlóiskola anyagi helyzetében bekövetkezett változások, segélyezés).

(Érdekesség, hogy az alábbi mondat évről évre minden esetben megjelent az értesítők gyakorlóiskolával foglalkozó fejezetében:

„Az alkohol káros hatásával ... hó ...-án 1-1 órai tanítás keretében foglalkoztunk.”)

A gyakorlóiskola diákjainak tanulmányi eredménye egészen kiemelkedőnek mondható, ami arra utal, hogy ezek az intézmények – szemben az „átlagos” népiskolával – a „mintaiskola” szerepét töltötték be

Az értesítőket az új tanévre szóló felhívás zárta, amelyben részletesen ismertették az új iskolaév megkezdésének rendjét, a jelentkezők felvételének szabályait, a tandíjakat, illetve más fontos és aktuális kérdéseket is.

Az értesítők legfontosabb elemét – a tartalmi szabályozás témájához illeszkedve – a képesítővizsgákról szóló évenkénti beszámolók jelentik, melyeket az 1925/26-os, illetve az 1935/36-os tanév közötti időszakra vonatkozóan tekintetem át. E beszámolókból rendszeresen közzétették az adott év írásbeli vizsgatételeit, a vizsgázók névsorát, a vizsgabizottság elnökeit állami és egyházi részről egyaránt.

Képesítővizsgákat általában június és december hónapban tartottak. Az első számú vizsgahónap a nyári volt, hiszen télen az előző évi – júniusi – képesítővizsgáról kimaradtak, illetőleg az ismétlésre, javításra kötelezettek jelenhettek meg a bizottság előtt. (Az 1925 májusában kibocsátott tanítóképesítő-vizsgálati szabályzat ugyan azonnal hatályba lépett, azonban a hozzá kapcsolódó tantervi reform kiteljesedése következtében néhány év elteltével vált csak igazán teljessé e két dokumentum hatása a tanítóképzésben, így a budai képezde életében is.)

Az alábbiakban ismertetem a megjelölt időszak írásbeli vizsgatételeit, a két legfontosabb tantárgyból: neveléstudományból (N), illetve magyar nyelv és irodalomból (M):

1925/26

N: „Az összhangzatos nevelés célja és módja”

M: „Népköltészetünk hatása a műköltészetünkre”

1926/27N: „*Pedagógiai programom*”M: „*A ballada a magyar irodalomban*”**1927/28**N: „*A népiskolai tanításban érvényesítendő neveléstani elvek*”M: „*Remekíróink a népiskolában*”**1928/29**N: „*Növendékeink tanulmányozásának szükségessége, módjai és eszközei*”M: „*Arany János jelentősége és egyénisége költészetének tükrében*”**1929/30**N: „*Melyek az új népiskolai tanterv szerint a tanítás főbb elvei*”M: „*A női ideálok hatása lírai költészetünkre*”**1930/31**N: „*Az értelmi, erkölcsi és testi nevelés egymásra való hatásának fontossága és egymást kölcsönösen kiegészítő szerepe*”M: „*Nagy költőink a népiskolában és a népművelés szolgálatában*”**1931/32**N: „*A gyermektanulmányozás gyakorlati jelentősége a nevelésben és tanításban*”M: „*Széchenyi és Kossuth kora a magyar költészet tükrében*”**1932/33**N: „*Rousseau „Emil”-je és népiskolai tantervünk*”M: „*Nemzetünk múltja Arany János költészetében*”**1933/34**N: „*A kirándulások az összhangzatos embernevelés szolgálatában*” (Honosító tétel: „*Mely tantárgyakkal neveljük a tanulókat öntudatos hazafiasságra*”)M: „*Hazafias líránk a szabadságharc után*” (Honosító tétel: „*Petőfi Sándor élete és költészete*”)**1934/35**N: „*A cselekvés szerepe a népiskola nevelő munkájában*”M: „*A népiskola szempontjából legjelentősebb költőink*”**1935/36**N: „*Hogyan nevelném azokat a gyermekeket, akiket megfigyelhettem? Hogyan neveltem már eddig is gyermekeket?*”M: „*A nemzeti érzés legújabbkori lírai költészetünkben*”

(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői – 1918/26-1935/36.)

A pedagógiai írásbeli tételről elmondható, hogy a kérdések zöme nevelésméleti vonatkozású, ami tükrözi az 1925. évi tanterv és tantervi utasítás, illetve – ebből következően – az egész képzés nevelésközpontúságát (vö. Gombos Norbert, 2011.). Kifejezetten az oktatásmélet szakterületére utaló feladat az 1929/30-as tanévben került a vizsgázók elé. A gyermektanulmányozás egyre növekvő fontosságára utal, hogy két alkalommal is megjelent a feladatok sorában az erre utaló kérdés (1928/29, illetve 1931/32), egy ízben pedig a reformpedagógia hatása is érzékelhető („a cselekvés szerepe” – 1934/35), de Rousseau „Emil”-jének elemzésére is sor került (1932/33). Több esetben kellett olyan feladatot megoldaniuk a jelölteknek (1926/27, illetve 1935/36), melyek értékelése csak túlzott szubjektivitással volt lehetséges, ugyanakkor a tételek nehézségi foka sem volt minden esetben azonos (az 1932/33-as tanév feladatának megoldása jóval nehezebbnek tekinthető az egyéni vélemény kifejtését igénylő kérdéseknél). Némelyik vizsgafeladat (ilyen, pl.: az 1930/31-es) túlzottan szerteágazónak tekinthető. Mindezek ellenére azonban a fenti kérdések alkalmasak voltak arra, hogy a tanítójelöltek – az elméleti tanulmányok, illetőleg a gyakorlati képzés során elsajátított, illetve kifejlesztett – ismereteit, jártasságait, készségeit és képességeit felmérjék. Több tétel – megfogalmazásának minden „nehézsége” ellenére – igen jól jelenítette meg a pedagógiai elmélet és gyakorlat összehangolásának szükségességét. A neveléstani vonatkozások elsődlegessége pedig – a tanterv anyagán túl – jól illeszkedett a népiskolai korosztály (6–12 év) egyéni sajátosságaihoz, de a népiskola különleges feladataihoz is.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy írásbeli vizsgafeladatairól elmondható, hogy azok – igazodva az írásbeli jellegéhez – elsősorban irodalmi ismereteket kértek számon, ami alapvetően megfelelt a tanterv képzési rendszerének, illetve a vizsgaszabályzat előírásainak is, azonban ez nem jelenti azt, hogy a nyelvtani vonatkozásokat – így pl.: a stilisztikai, a helyesírási minőséget – ne értékelték volna a dolgozatok javítása során. Az írásbeli feladatok túlnyomó többsége a költészethez kapcsolódott – különösen Arany János neve említhető meg e tekintetben, akinek munkássága két alkalommal konkrétan (1928/29, illetve 1932/33), és többször utalásszerűen is megjelent a kérdések között –, ugyanakkor az 1925-ös tanterv és tantervi utasítás irodalmi anyagában igen sok epikai művet is előírtak feldolgozásra, ennek ellenére pusztán egy esetben (1927/28) kértek számon ilyen jellegű ismereteket. Hasonlóan a neveléstudományi tételekhez, ez esetben is voltak egymástól jelentősen eltérő nehézségi fokú kérdések, így például megemlíthető az 1930/31-es tanév vizsgafeladata, amely – szemben más tétélekkel – túlzottan nagy ismeretanyagot ölelt fel.

A mennyiségtani vizsgafeladatok illusztrálására álljon itt két – egy számtani, valamint egy mértani – példa az 1928/29-es tanévből:

„Valaki oly összegű alapítványt kíván tenni, hogy annak egy évi 4%-os kamataiból évenként egy iskola 10 legjobb tanulója legyen jutalmazható oly módon, hogy a 10 legjobb tanuló közül a legkevésbé jó 10 P, és minden további tanuló

5 P-vel nagyobb jutalmat nyerjen. Hány P-ről szóljon az alapítvány? Hány P jutalomban fog részesülni az iskola legjobb tanulója?

[...]

Két kockaalakú víztartó egy oly téglalap alappal bíró hasábalakú víztartóval akarnak helyettesíteni, melynek alapélei 40 és 50 cm hosszúak legyenek. Mily magas legyen ezen hasábalakú víztartó, ha a helyettesítendő egyik tartály egyik éle 55 cm, a másik kockaalakú víztartó űrtartalma 110.592 liter? Állapítsuk meg, hogy a hasábalakú víztartó elkészítéséhez mennyivel kevesebb vasbádóg lemezre van szükség, mint a kockaalakú víztartó előállításához?” (A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője – 1928/29.)

A fenti feladatok megfogalmazása a mai fül számára meghökkentően bonyolultan hangzik, sőt a mértani példa még megoldásában is komplikáltnak tűnik, ugyanakkor tény, hogy azt a tantervi ismeretanyagot kérték ez esetben is számon, amelyre az 1925-ös tartalmi szabályozás is épített (ti. algebra – annak is a gyakorlati közgazdaságtanhoz kapcsolódó része, ami ez esetben döntően kamatszámítást jelent –, valamint geometriai ismeretek).

A budai intézményben folyó tanítóképzés minőségének szempontjából igen lényegesnek tekinthető néhány olyan mutató, mely a képesítővizsgák eredményességéről – vagy éppen eredménytelenségéről – tanúskodik. A 2. táblázat összesíti az 1928/29-es, illetve az 1935/36-os tanév között lezajlott ilyen jellegű vizsgák legfontosabb statisztikai adatait.

2. táblázat. A képesítővizsgát tevő tanulók adatai (1928/29-1935/36)

Tanév	Vizsgára bocsátottak száma (fő)	Oklevelet nyertek száma (fő) és aránya	Javítóvizsgára utasítottak száma (fő) és aránya *
1928/29	37	34 (91,9%)	3 (8,1%)
1929/30	38	37 (97,4%)	1 (2,6%)
1930/31	40	33 (82,5%)	7 (17,5%)
1931/32	39	36 (92,3%)	3 (7,7%)
1932/33	41	40 (97,6%)	1 (2,4%)
1933/34	35	25 (71,4%)	10 (28,6%)
1934/35	33	24 (72,7%)	9 (27,3%)
1935/36	37	29 (78,4%)	8 (21,6%)

* Akit egy vagy két tantárgyból visszavettek a képesítővizsgán, az decemberben javíthatott. A három vagy annál több tárgyból történő sikertelen vizsgaeredmény esetén csak egy év múlva próbálkozhatott újra az érintett diák. E számba az utóbbiak is beleértendők.

(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői – 1928/29-1935/36.)

Az adatokból egyértelműen látható, hogy a képesítővizsgán nem megfelelőek száma meglehetősen változó mértékű volt: megközelítőleg 3 és 30 százalék között mozgott, az összes – adott évben – vizsgázó arányában. Tekintettel arra, hogy nincs egyértelmű megfelelés a vizsgázók, illetve az oklevelet nyertek és visszavettek számának nagysága között (ti. a legkevesebb „bukott” diák abban a tanévben – 1932/33 – volt, amikor éppen a legtöbb vizsgázta), elmondhatjuk, hogy az esetleges sikertelenség sokkal inkább a vizsgakérdések nehézségi fokával, a jelöltek egyéni felkészültségének szintjével, illetve a szóbeliztető bizottságok összetételével állhatott kapcsolatban.

2. A felsőfokú tanítóképző

2.1. A Budapesti Tanítóképző Intézet (majd Főiskola) létrejötte

Az Elnöki Tanács 1958. évi 26. számú törvényerejű rendeletével létrehozta hazánkban a felsőfokú tanítóképzést (Gombos Norbert 2011), aminek következtében a budai képezde élete és működése is gyökeresen megváltozott. Az iskolából alakult Budapesti Tanítóképző Intézet 1959 szeptemberében kezdte meg a fővárosban az intézményes felsőfokú tanítóképzést. A Művelődésügyi Minisztérium a középfokú intézet igazgatóját, Árpácssy Gyulát még 1958 augusztusában kinevezte a felsőfokú képző igazgatóhelyettesévé, és megbízta az átalakulóban lévő intézet ideiglenes vezetésével (Panyik 1991), tehát az ő irányításával zajlott le az új típusú intézmény létrejöttének első fejezete. Tevékenysége a budapesti felsőfokú tanítóképzés élén azonban igen rövid volt, mivel 1959 áprilisában kinevezték az intézet élére Békési Lajost, aki meghatározó személyisége lett a fővárosi felsőfokú tanítóképzésnek, mivel 25 éven át, vagyis 1984 júliusában történt nyugdíjazásáig irányította az intézményt (Panyik 1991).

Az indulás évében nevezték ki az intézet tanárait, a gyakorlóiskola igazgatóját, a hivatali dolgozókat, a könyvtár alkalmazottjait, ugyanakkor nagyarányú átalakításokat kezdtek az intézmény épületén belül is, hiszen a nagy középiskolai tantermekből kisebb, szemináriumi foglalkozásokra, illetőleg különféle gyakorlatokra egyaránt alkalmas helyiségeket kellett kialakítani, illetve a tanári szobákat is ki kellett jelölni. Az intézet épülete kibővült továbbá egy kollégiummal, és megépült a konyha, valamint az ebédlő is (Panyik 1991).

Fontos feladatot jelentett a felvételi vizsgák megszervezése is. A felsőfokú tanítóképző első évfolyamára történő felvételt egy 1958. decemberi művelődésügyi minisztériumi rendelet szabályozta, mely szerint az intézetbe történő felvételi vizsgát a Fővárosi Tanács művelődési osztálya hirdette meg. A felvételi eljárás során az alábbi szempontokat vizsgálták:

- anyanyelvi és irodalmi ismeretek, melyeket kijelölt témából történő tétel írásbeli kifejtésével mérték fel,

- pedagógiai rátermettség, melyet 6–10 éves gyermekekkel való rövid foglalkozás megfigyelése útján értékelték,
- zenei hallás, melynek során minősítették e jelentkező énekhangját, ritmuskészségét,
- rajzkészség, melyet rajzolás, illetve festés segítségével mérték fel.

Az első felvételi vizsga keretszámait a minisztérium 100 főben jelölte meg, azonban ezekre a helyekre több mint kétszeres volt a túljelentkezés, hiszen 249 fő nyújtotta be felvételi kérelmét a nappali tagozatra. Az eljárás során végül 87 jelentkező nyert felvételt. (Panyik 1991) (A felvételi vizsga a hatvanas évek elején módosult, ekkortól a jelentkezőknek magyar nyelv és irodalom, illetve történelem tantárgyakból kellett vizsgáznuk, és a zenei hallást is felmérték. A későbbiekben ez a struktúra is több alkalommal változott.)

A Budapesti Tanítóképző Intézet élete, az itt folyó oktatási tevékenység – hasonlóan az ország többi felsőfokú tanítóképzőjéhez – csak fokozatosan idomult a felsőoktatás támasztotta követelményekhez. Elsőként a képzés tartalmi kérdéseit – vagyis a tanterveket – szabályozták, majd meghatározták a szakdolgozat („záródolgozat”) és az államvizsga követelményeit is. Létrehozták a felsőfokú tanítóképzők szervezeti és működési szabályzatát (részletesebben I. Rozsondai 1959), amely „bizonyos értelemben hermafrodita” (Rozsondai 1959: 218 p.) jelleget kölcsönzött a budapesti képző szervezeti felépítésének is, hiszen „az oktató-nevelő munka alapszerve nem a [főiskolákon, egyetemeken megszokott – G. N.] tanszék, hanem a szakcsoport” (Rozsondai 1969: 227). A szakcsoportok élén – értelemszerűen, a tanszékvezető helyett – szakcsoportvezető, illetve vezető tanár állt (Rozsondai 1959), míg az egyes szakcsoportok oktatói között „nem alárendeltségi – tanár, docens, adjunktus, tanársegéd, gyakornok – viszony van, hanem mellérendeltségi viszony, [hiszen – G. N.] valamennyi oktató intézeti tanár” (Rozsondai 1969: 227). E szervezeti jellemzők, eltérések a felsőoktatás rendszerétől „lényeges és negatív szerepet játszanak az intézetek működésében, [a felsőoktatástól elvárható – G. N.] színvonaluk kialakításában” (Rozsondai 1969: 227), megváltoztatásukra mégis csak az 1970-es évek közepén – az intézetek főiskolává szervezéséről szóló határozat megszületésével – került sor. A Budapesti Tanítóképző Főiskola – melynek képzési célja változatlan maradt – 1975 szeptemberében kezdte meg működését, ekkor az intézeti tanárok is új besorolásba kerültek: főiskolai tanári, docensi, adjunktusi és tanársegédi kinevezéseket kaptak, amely – a velük szemben támasztott egyik alapkövetelményként – együtt járt a tudományos tevékenységgel is. A korábbi szakcsoportokból tanszékek alakultak, élükön a tanszékvezetővel. A Budapesti Tanítóképző Intézetben ekkor kapott „tanszékvezetői megbízást [...]”: Szőnyi Tibor (Marxizmus-Leninizmus Tanszék), Ungárné Komoly Judit (Neveléstudományi Tanszék), Magyarfalvi Lajos (Nyelvi és Irodalmi Tanszék), Nábrádi

István (Természettudományi Tanszék), Kovács Ferencné (Művészeti Nevelési Tanszék), Szijj Zoltán (Testnevelési Tanszék)” (Panyik 1991: 115). Később újabb tanszékek is csatlakoztak az eddigiekhez, így például az 1976/77-es tanévben jött létre a főiskolán a Közművelődési Tanszék, Bánki László vezetésével (Panyik 1991).

Szabályozásra kerültek továbbá az új intézmény munkájának tartalmi kérdései, ugyanakkor döntő változást jelentett a gyakorlati képzés realizálása tekintetében az a tény, hogy 1982 őszén a főiskola új gyakorlóiskolával bővült (Panyik 1991), melyet természetesen kiegészített a már meglévő – és tovább is fejlesztett – külső iskolai hálózat, ahol a tanítójelöltek egyéni/külső iskolai, illetve szakmai gyakorlatukat teljesíthették.

A fenti történések tették tehát teljessé a felsőfokú tanítóképzés kialakulásának, illetve fejlődésének – ezen belül az egykori „budai képezde” főiskolává válásának – folyamatát. Az eseményeket komoly szakmai figyelem kísérte, amire példaként álljon itt most egy olyan – az egyik korabeli szaklapból származó, a Budapesti Tanítóképző Intézet létrejötte kapcsán született – vélekedés, mely kétségkívül nem tekinthető teljes mértékben reálisnak, sőt egyenesen túlzónak és hevesnek nevezhető, arra azonban mindenképpen rávilágít, hogy milyen erős elvárások éltek akkoriban a felsőfokú tanítóképzéssel kapcsolatban:

„Tavaly történt, hogy a lapok hírül adták: törvényerejű rendelet jelent meg a felsőfokú tanítóképző intézetek létesítéséről. Akiket közről érintett a híradás, jelentősnek, sőt történelminek érezték a pillanatot. Végre megvalósul a felsőoktatási színvonalú tanítóképzés Magyarországon! Az érettségi után jelentkező hallgatókból végre korszerűen művelt tanítók formálódhatnak a képzés három éve alatt! Nem kell immár szégyenkeznünk: tanítóképzésünk színvonala szempontjából egy csapásra a világ nemzeteinek élvonalába lendültünk! A pillanat valóban történelmi volt!” (Farágó 1959: 7)

2.2. A felsőfokú tanítóképzés fejlődése a Budapesti Tanítóképző Intézet (majd Főiskola) hallgatói létszámának változásai tükrében

A Budapesti Tanítóképző Intézet kezdettől fogva igyekezett megfelelni a felsőfokú intézményekkel szemben támasztott követelményeknek, ugyanakkor törekedett a kor támasztotta elvárásoknak is eleget tenni. Az utóbbi hatás elsősorban a képzési keretek bővülésében érhető tetten, hiszen kezdettől fogva lényeges feladatot jelentett a tanítóhiány, illetve – ezzel egyetemben – a képesítés nélküliek alkalmazásának felszámolása, ami a felsőfokú tanítóképzés megszervezésének végleges lezárulását (1975) követően elsőrendű célkitűzéssé is vált. A fentiek realizálása érdekében a budapesti felsőfokú intézmény is törekedett arra, hogy bővítse a hallgatói létszámát. E szándék megvalósítása során elért eredményekről, illetve visszalépésekről tanúskodnak a következőkben prezentált számadatok.

A 3. táblázat az intézmény nappali tagozatának első évfolyamára jelentkezők, illetve az oda felvettek számának változását mutatja a felsőfokú tanítóképzés kezdeti időszakában.

3. táblázat. A jelentkezők és a felvettek száma (1959/60–1964/65)

<u>Tanév</u>	<u>Jelentkezők száma (nappali)</u>	<u>Felvettek száma (nappali)</u>
1959/60	249	87
1960/61	208	75
1961/62	317	95
1962/63	387	89
1963/64	316	114
1964/65	243	85

(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Intézet Évkönyve – 1959–1965.)

A számokból jól látható, hogy a bővülési tendencia nem nevezhető egyenletesnek, sőt inkább „hullámzónak” mondható. A jelentkezők számának tekintetében erőteljes növekedések (1962/63) és komoly mértékű csökkenések (1964/65) egyaránt megfigyelhetők. A felvettek számának vonatkozásában hasonló jelenségek tanúi lehetünk, ugyanakkor különösen figyelemreméltó, hogy a két tényező változásai nem mutatnak párhuzamot (pl.: 1963/64 a vizsgált időszak csúcspontja a jelentkezők tekintetében, ellenben nem ugyanezen évben vették fel a legtöbb jelöltet az első évfolyamra). A fenti adatokat mindenképpen kiegészíti az a tény, hogy az 1959/60-as, illetőleg az 1963/64-es tanévek között 431 fő jelentkezett levelező tagozatra, akik közül 238 fő nyert felvételt (A Budapesti Tanítóképző Intézet évkönyve – 1959–1965.)

Az 1960-as évek második felétől az Intézet első évfolyamára felvett nappali tagozatosok száma a 4. táblázatban látható.

4. táblázat. A nappali tagozatra felvettek száma (1967/68–1974/75)

<u>Tanév</u>	<u>Felvettek száma (nappali)</u>
1967/68	64
1968/69	69
1969/70	66
1970/71	64
1971/72	75
1972/73	84
1973/74	107
1974/75	116

(Forrás: Garami 1978: 62)

Az adatokból látható, hogy az 1960-as évek első feléhez képest némi visszalépés következett be e téren, azonban az 1970-es évek elejétől fogva igen erőteljes növekedés figyelhető meg, felváltva az előző évtizedre jellemző – már említett,

erősen „hullámzó” jellegű – tendenciákat. (Az ország többi felsőfokú tanítóképző intézetében – ebben az időszakban – hasonló folyamatokat tapasztalhatunk; l. Garami 1978) A fenti számadatokat (az 1960-as évek végéig terjedő időszakra vonatkozóan) a felsőoktatás más intézményei, illetve – országos szinten – a tanítóképzős hallgatók összetétele tekintetében vö. Rozsondai 1969)

A hetvenes évek közepétől – vagyis a főiskolává válástól – kezdődően azonban újabb igen jelentős mértékű változások tanúi lehetünk. A Budapesti Tanítóképző Főiskolán az 1975/76-os tanévtől esti, az 1977/78-as tanévtől pedig speciális tagozatra is lehetett jelentkezni, így az 5. táblázat immár e képzési formák adatait is magában foglalva összesíti az egyes évfolyamok hallgatóinak létszámát.

5. táblázat. A hallgatói létszámok az egyes évfolyamokon (1975/76–1977/78)

Tanév	I. évfolyam	II. évfolyam	III. évfolyam	Összesen
1975/76				
nappali tagozat	136	97	85	318
esti tagozat	100	105	49	254
összesen	236	202	134	572
1976/77				
nappali tagozat	139	108	89	336
esti tagozat	209	109	109	427
összesen	348	217	198	763
1977/78*				
nappali tagozat	253	109	103	465
esti tagozat	275	201	112	588
speciális tagozat	188	–	–	188
összesen	716	310	215	1241

* Az 1977/78-as tanév adataiban az átirányítottak száma is benne foglaltatik.
(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve – 1975–1978.)

A számok bizonyítják, hogy a hallgatói létszám – a hetvenes évek eleje óta tartó – növekedése az évtized közepétől – vagyis a budapesti intézet főiskolává válásától – felgyorsult. E folyamat több tekintetben is tetten érhető, így:

- az egyes tanéveken és képzési formákon belül az évfolyamok hallgatói létszáma,
- az egyes tanévek azonos évfolyamú és képzési formában részt vevő hallgatóinak létszáma, illetve
- az egyes évfolyamok hallgatóinak összesített létszáma között.

Különösen figyelemreméltó a fentiekben jellemzett tendenciák közül, hogy

- az 1976/77-es, illetve az 1977/78-as tanév között az első évfolyamos nap-pali tagozatos hallgatók létszáma 82 százalékkal nőtt, valamint
- az 1975/76-os és az 1977/78-as tanév között az összesített – tehát valamennyi évfolyamra és tagozatra kiterjedő – hallgatói létszám közel 117 (!) százalékkal emelkedett.

(Az ország többi tanítóképző intézménye hasonló adatainak tekintetében vö. Garami 1978)

A felsőfokú tanítóképzés fejlődése tekintetében érdemes vetni egy pillantást a kiadott tanítói oklevelek számának, valamint azok minősítésének alakulására, a Budapesti Tanítóképző Intézet (majd: Főiskola) létrejöttét követő években. A 6. és 7. táblázat összesíti az intézményben kibocsátott tanítói oklevelekkel kapcsolatos főbb adatokat.

6. táblázat. A kiadott tanítói oklevelek száma és minősítése (1961/62–1964/65)

<u>Tanév</u>	<u>Jeles</u>	<u>Jó</u>	<u>Közepes</u>	<u>Elégséges</u>	<u>Összesen</u>
1961/62	7	30	29	9	75
1962/63	11	23	25	18	77
1963/64	15	26	27	12	80
1964/65	8	40	31	11	90

(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Intézet Évkönyve – 1961–1965.)

7. táblázat. A kiadott tanítói oklevelek száma és minősítése (1975/76–1977/78)

<u>Tanév</u>	<u>Jeles</u>	<u>Jó</u>	<u>Közepes</u>	<u>Elégséges</u>	<u>Összesen</u>
1975/76*	21	45	31	23	120
1976/77	36	60	68	34	198
1977/78	18	75	73	47	213

* Az 1975/76-os tanévtől az esti tagozaton kiadott tanítói oklevelek száma is beleértendő.
(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve – 1975–1978.)

A fenti számok jól tükrözik a képzési létszám fokozatos bővülését, ami kétségkívül hozzájárulhatott a tanítóhiány fokozatos leküzdéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Donáth Péter: Vizsgálatok, diagnózisok – a tanítóképzés hosszú, „lázás” állapota után. Kísérletek a képzők világnézeti-politikai és szakmai rekonstrukciójára a Hegedüs-kormány idején. In Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században. Tanulmányok*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, 91–137. p.
2. Faragó Vilmos: A tanítóképzés új műhelye. Család és iskola, 1959. 9. sz. In Dr. Békési Lajos – Bognár Tas – Nagyszentpéteri Géza (szerk.): *A Budapesti Tanítóképző Főiskola 20 éve a magyar sajtóban (válogatás)*. A Budapesti Tanítóképző Főiskola kiadványai 8. Budapest, 1979, BTF, 6–8. p.
3. Garami László: *A tanár- és tanítóképző intézmények idősoros statisztikai adatai*. Budapest, 1978, FPK
4. Gombos Norbert: *A közép- és a felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. SZIE GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011, SZIE GTK
5. Magyarfalvi Lajos: *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium*. (Pedagógiai Közlemények 8. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékének kiadványai) Budapest, 1968, Tankönyvkiadó
6. Magyarfalvi Lajos – Farkas Domonkos–O. Nagy Gáborné: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve: 1869–1969*. Budapest, 1981, BTF
7. Panyik Ilona: *A Budapesti Tanítóképző Főiskola*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, BTF
8. Rozsondai Zoltán (1959): *A tanítóképző és óvónőkészítő intézetek szervezeti és működési szabályzatának ismertetése*. In Donáth Péter–Rozsondai Anna, Rozsondai Zoltán, Rozsondai Zsolt (szerk.): *KÖZszolgálat – pedagógushivatás*. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. Budapest, 2004, Trezor Kiadó, 212–224. p.
9. Rozsondai Zoltán (1969): *Tanítóképzésünk színvonalproblémái*. (Magyar Pedagógia 1969. 3. sz. 231-242.) In Donáth Péter–Rozsondai Anna, Rozsondai Zoltán, Rozsondai Zsolt (szerk.): *KÖZszolgálat – pedagógushivatás*. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. Budapest, 2004, Trezor Kiadó 225–242. p.
10. Szakál János: *A magyar tanítóképzés története*. Budapest, 1934.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

1. *A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői* (1918/26–1935/36)
2. *A Budapesti Tanítóképző Intézet évkönyvei* (1959–1965)
3. *A Budapesti Tanítóképző Főiskola évkönyvei* (1975–1978)